

Tratatul româno–ungar și problematika drepturilor colective

VALENTIN STAN

Drepturile colective și autonomia

Problematika *drepturilor colective* este corelată cu noțiunea de *autonomie* definind, în concepția de drept actuală, dimensiunea protejării colective a identității minoritare prin apărarea instituțiilor minorității etnice, lingvistice, religioase sau culturale în general. Evident, această protecție a instituțiilor proprii nu înseamnă neapărat autonomie (fie ea etnică sau de altă natură), prin recunoașterea drepturilor colective. Dar atunci când vorbim de autonomie în scopul menționat, *autonomia trebuie înțeleasă ca un drept colectiv*. Așa cum preciza Gudmundur Alfredsson. „*autonomia este prin chiar natura sa un drept colectiv* (subl.n.). Entitatea colectivă este cea care pretinde dreptul și, prin dimensiunea sa colectivă, determină forma și structura administrației sale”¹.

La punctul 4b. *Principii de bază*, din Programul Uniunii Democrate Maghiare din România (UDMR), adoptat la cel de-al patrulea Congres al UDMR de la Cluj, 26–28 martie 1995, se precizează: „*Autonomia administrațiilor locale cu statut special* (subl.n.) se conferă acelor unități administrative în care trăiesc în proporție însemnată persoane aparținând minorităților naționale (subl.n.), iar populația acceptă, prin referendum (subl.n.), acest statut”. Tot în Programul UDMR, *Principii de bază*, se specifică la punctul 1 faptul că „principiile care stau la baza apărării intereselor comunității maghiare rezultă din drepturile universale ale omului, din *drepturile colective* (subl.n.) ale minorităților naționale, precum și din valorile statului de drept, ale economiei de piață și ale societății civile”. La punctul 2 se solicită „exercitarea neîngrădită a drepturilor individuale și *colective* (subl.n.) de către comunitatea națională maghiară”. Drepturile colective, printre care *autonomia*, includ evident și acele

forme de autonomie foarte avansată care sînt definite prin statute speciale (nu numai după criteriile etnice, religioase sau lingvistice, ci și după criteriile economice de pildă). Trebuie însă precizat că *drepturile colective nu înseamnă neapărat autonomie sau statut special*, mai ales în contextul în care drepturile colective nu sunt pînă în prezent codificate în nici un instrument juridic internațional.

Drepturile colective și individul

Încercări de definire a drepturilor colective s-au făcut în cadrul unor importante foruri internaționale fără a se ajunge la un rezultat semnificativ. Astfel, Comitetul de Experți pentru Protecția Minorităților Naționale (DH-MIN) al Comitetului Director pentru Drepturile Omului (CDDH) al Consiliului Europei a eșuat în încercarea de a oferi o definiție unanim acceptată a *drepturilor colective*, eșec determinat de imposibilitatea de a se ajunge la un consens, în Consiliul Europei, cu privire la definirea *minorităților naționale*² (nici *minoritățile naționale* nu se bucură de o definiție unanim acceptată în vreun document internațional cu valoare juridică obligatorie). Cu toate acestea, Comitetul de Experți alcătuieste un tabel al *drepturilor individuale, drepturilor exercitate în comun și drepturilor colective*, în perspectiva elaborării instrumentelor juridice pentru protecția minorităților la Consiliul Europei. Evident acest tabel nu a putut fi validat datorită divergențelor menționate între țările membre ale Consiliului Europei. În tabelul respectiv *recunoașterea minorităților naționale* era considerată *drept colectiv*. Este bine de precizat că *România recunoaște prin Constituție existența minorităților naționale* pe teritoriul său.

Imediat după cel de-al doilea război mondial, (ca urmare a supralicitării *drepturilor colective* în teoria *Volksgemeinschaft*-ului, răspunzătoare în mare parte de ororile războiului), „problema minorităților a fost deplasată de la nivelul politic la nivelul uman și a fost plasată pe un plan universal, în cadrul structurii drepturilor fundamentale ale omului, pe cîtă vreme experiențele precedente erau legate de situații teritoriale determinate”³. De aceea, au fost eliminate formulările referitoare la drepturile minorităților din documentele internaționale postbelice, „nemaifiind formal corect”⁴ să se vorbească despre așa ceva. Nici Declarația Universală a Drepturilor Omului nu face referiri la minorități.

Totuși, imediat după adoptarea Declarației, o serie de documente internaționale, cu sau fără valoare juridică obligatorie pentru părți, au abordat dimensiunea colectivă a protecției minorităților: Convenția din 1948 cu privire la Pedepsirea Crimei de Genocid; Convenția UNESCO împotriva Discriminării în Educație din 1960; Convenția Internațională cu privire la Eliminarea Tuturor Formelor de Discriminare Rasială din 1965; Convenția Internațională cu privire la Suprimarea și Pedepsirea Crimei de Apartheid din 1973; Convenția nr. 169 a Organizației Internaționale a Muncii cu privire la Popoarele Indigene și Tribale

din Țările Independente din 1989, care amenda Convenția nr. 107 a OIM din 1957; Convenția Internațională cu privire la Protecția tuturor Muncitorilor Migranți și a Familiilor lor din 1990. La acestea se adaugă Declarația UNESCO cu privire la Rasă și Prejudiciul Rasial din 1978, Declarația ONU cu privire la Eliminarea tuturor formelor de Intoleranță și Discriminare bazate pe Religie sau Credință din 1981⁵ și Declarația ONU cu privire la Drepturile Persoanelor aparținând Minorităților Naționale sau Etnice, Religioase și Lingvistice, din 1992⁶.

Drepturile colective nu pot fi concepute astăzi ca subordonând drepturile individuale. Ele sunt *complementare drepturilor individului și subordonate acestora*. Teoria „Volksgemeinschaft”-ului care a dezumanizat individul prin *anularea drepturilor individuale și fetișizarea drepturilor colective* nu mai poate fi acceptată astăzi. De asemenea, practica generală a statelor a evitat acordarea *personalității juridice* minorităților, eliminând o experiență impusă pentru minoritățile germane din Europa de către doctrina nazistă, cu efecte grave asupra stabilității și securității continentale în perioada interbelică. Raporturile instituționale între stat și cetățean sînt singurele în măsură a constitui cadrul juridic adecvat pentru dezvoltarea personalității umane, dar și pentru protecția grupurilor minoritare, ale căror instituții specifice trebuie subordonate raporturilor menționate mai sus.

Iată de ce *drepturi cu o dimensiune colectivă*, în măsură a anula personalitatea individului sau a atenta la drepturile omului, *nu mai pot fi acceptate astăzi*. Pot fi avute în vedere numai acele *drepturi colective* care se exercită „în folosul individului dacă individul trebuie să devină o ființă umană deplină. Drepturile de grup nu sunt altceva decît dreptul individului de a primi de la grupuri mijloacele de care are nevoie pentru autoîmplinirea sa (...) Dacă grupul își derivă propriile sale drepturi din faptul de a-i servi pe indivizii care îl compun, el *nu are drepturi împotriva drepturilor individului* (subl.n.). În ierarhia determinată de pluralitatea persoanelor, *individul are prioritate față de grup* (subl.n.), iar grupurile pot să se organizeze numai în concordanță cu tăria relației lor cu individul”⁷. În clasificarea realizată de Comitetul de Experți pentru Protecția Minorităților de la Consiliul Europei, la care ne-am referit deja, este menționat, ca *drept colectiv, dreptul minorităților de a dispune de publicații în limba maternă*, ceea ce în România, de exemplu, se realizează cu sprijinul efectiv al statului. Tot astfel este considerat *dreptul de reprezentare politică în organisme de stat*. Constituția României din 1991 stipulează în articolul 59(2) dreptul organizațiilor aparținând minorităților naționale, care nu întrunesc în alegeri numărul de voturi necesar pentru a fi reprezentate în Parlament, de a avea un loc de deputat în condițiile legii electorale. Rezervarea unui loc din oficiu în Parlament acestor organizații este expresia unui *drept politic colectiv*⁸. Dacă liderii UDMR au această viziune asupra *drepturilor colective*, invocarea respectării lor în Programul UDMR este acceptabilă și corectă. Consecința trebuie

să fie abandonarea ideii de a conferi *personalitate juridică* minorității naționale. fie ea constituită într-o *comunitate autonomă* sau organizată pe alte criterii.

Evident, procesul de definire explicită și eventuala acceptare a *drepturilor colective*, în contextul politic internațional actual, este de lungă durată. Mult mai important este faptul că, fără a exista o definiție explicită a *drepturilor colective*, multe țări, printre care România, acceptă și fac efectiv posibilă exercitarea unor *drepturi colective* ale grupurilor minoritare. Acest lucru este cu atât mai firesc, cu cât și în cazul *minorităților naționale* numeroase țări, inclusiv România, le recunosc existența pe teritoriul lor. fără a exista o definiție unanim acceptată pe plan internațional cu privire la ele. În rest, dezbaterea cu privire la clasificarea drepturilor va continua⁹. Referirile făcute în Programul UDMR la respectarea *drepturilor colective*, în ciuda criticilor vehemente pe care le suscită din partea unor cercuri politice și științifice din România, nu ridică practic nici un fel de problemă pentru societatea românească în cadrul legislativ actual. Dovadă că. România, fără a le recunoaște explicit sub sigla *drepturi colective*. acordă astfel de drepturi minorităților.

Statutul special și Tratatul româno–ungar

Problema apare atunci când drepturile colective sînt corelate cu formula din Programul UDMR: „*Autonomia administrațiilor locale cu statut special* (subl.n.) se conferă acelor unități administrative în care *trăiesc în proporție însemnată persoane aparținînd minorităților naționale* (subl.n.), iar populația acceptă, *prin referendum* (subl.n.), acest statut”. Deși *statutul special* nu este definit pentru tipul respectiv de administrații locale *autonome*, se precizează că „*autonomia este un drept al comunității naționale* (subl.n.) pe care aceasta îl exercită în interesul apărării, păstrării și dezvoltării identității sale”. Deci *autonomia* se realizează pe *criteriu etnic*, fiind funcțională pentru prezervarea identității unei comunități cinice (*naționale*. în text) și se exercită prin *statut special* numai în zone populate în proporție suficient de puternică de oameni de aceeași apartenență etnică, pentru a o putea impune prin *referendum*. Această constatare contrazice afirmațiile repetate ale liderilor UDMR, care au declarat că Uniunea nu urmărește *autonomie* pe *criterii etnice*, ceea ce ar intra în contradicție cu reglementările constituționale. Aceeași constatare se impune mai ales ca urmare a folosirii termenului de *statut special*.

Nedisponînd de o definiție a *statutului special* în textul Programului UDMR, vom face apel la un model european, invocat de altfel de liderii UDMR. ca influențînd redactarea Programului. Astfel, Italia practică o descentralizare administrativă foarte largă, în regiuni, unele dintre ele avînd o autonomie diferită de a celorlalte, pe baza unui *statut special*. Acestea. în număr de cinci (printre care mult invocata Trentino–Alto Adige/Tirolul de Sud, exemplu citat deseori de

lideri UDMR pentru a defini *statutul special* chiar din perspectiva redactării Programului UDMR), au primit „forme și condiții particulare de autonomie, în concordanță cu *statutele speciale* (subl.n.) adoptate prin legile constituționale” (art. 116 din Constituția Italiei). Așa cum rezultă din textele constituționale. „vasta autonomie pe care Constituția o acordă acestor regiuni se datorează situației lor istorice, *etnice* (subl.n.) și economice speciale”¹⁰. În cazul regiunii Trentino–Alto Adige s-a avut în vedere „*componența etnică* (subl.n.) a populației locale”¹¹. Se confirmă astfel și la nivel de model, nu numai din textul Programului, că *statutul special* avut în vedere de liderii UDMR arc *conotație etnică*.

De altfel, în *majoritatea* cazurilor invocate de UDMR ca model, în care *statutul special* funcționează, *autonomia* conferită de el se realizează pe *criterii etnice*, așa cum este în Spania sau Finlanda (Insulele Åland), ținându-se cont, evident, de diferențele în reglementările constituționale și conținutul *statutului special* conferit diferitelor componente etno-culturale ale societăților respective.

Faptul că *autonomia* invocată în Programul UDMR se realizează pe *criteriu etnic* și este definită prin *statul special* arc consecințe foarte serioase asupra reglementării raporturilor bilaterale, prin încheierea Tratatului politico—juridic de bază dintre România și Ungaria. Adversarii din România ai Tratatului au justificat refuzul părții române de a semna documentul prin intenția autorităților de la Budapesta de a introduce în Tratat referiri la Recomandarea 1201 (1993) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei cu privire la un protocol adițional la Convenția Europeană a Drepturilor Omului care să se refere la drepturile minorităților.. România își asumase aplicarea Recomandării 1201 prin Avizul 176 (1993) al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, care recomandase Comitetului de Miniștri să invite România a deveni membru al Consiliului. Guvernul român se obligase la respectarea Recomandării 1201 prin scrisorile Ministrului de Externe din 25 mai 1993, către Secretarul General al Consiliului Europei, și din 22 iunie 1993, către Raportorul Friederich König (în care guvernul se obliga să accepte toate Recomandările Adunării Parlamentare).

Autoritățile române au invocat printre altele, pentru nesemnarea Tratatului cu Ungaria, articolul 11 din Recomandarea 1201 care precizează: „În regiunile unde se află în majoritate, persoanele aparținând unei minorități naționale vor avea dreptul de a avea la dispoziția lor *autorități locale* (subl.n.) sau *autonome* (subl.n.) corespunzătoare sau să aibă un *statut special* (subl.n.), în acord cu situația istorică și teritorială specifică și în concordanță cu legislația internă a statului „ (subl.n.).

Ignorînd intenționat *clauza asiguratorie* din finalul articolului, care menționează că măsurile în favoarea minorității se iau numai în *cadrul legislativ existent pe plan intern*, ca și declarațiile părții ungare care a precizat că *nu urmărește* obținerea de *autonomie pe criterii etnice* pentru minoritatea maghiară din România, *autoritățile române au susținut că articolul 11 impune statelor*

acceptarea *statutului special pentru minorități*, ceea ce înseamnă *autonomie pe criterii etnice* și deci contestarea cadrului constituțional din țară, care nu permite așa ceva. În realitate, citirea atentă a articolului 11 demonstrează că Recomandarea 1201 nu impune *statut special* și nici nu ar fi putut s-o facă de vreme ce se adresează unei multitudini de țări cu situații specifice diferite. Practic, articolul 11 oferă posibilitatea de a *opta* în funcție de *legislația internă* din țara respectivă și voința politică a statului între *trei* variante: *autorități locale*, *autorități autonome* și *statut special*. Dacă și cum aceste noțiuni se pot suprapune sau nu, dacă și cum ele pot fi definite într-un fel sau altul, Recomandarea nu-și mai propune să explice, tocmai pentru a lăsa deplină libertate statelor de a-și valida opțiunea prin propria abordare, *în conformitate cu legislația internă*.

Iată de ce partizanii din România ai semnării Tratatului cu Ungaria, pe baza acceptării de către partea română a referirilor la Recomandarea 1201, ținând cont că, din cele trei variante propuse de articolul 11, *statutul special* are în genere o *semnificație etnică*, au susținut Tratatul demonstrând că Recomandarea nu obligă la acceptarea *statutului special* pentru minorități, acesta nefiind decât una din *trei* posibilități, lăsate în întregime la alegerea statului. În aceste condiții a apărut evident că opoziția autorităților române față de încheierea Tratatului era lipsită de orice fundament și în nici un caz nu putea fi susținută de ipoteticul pericol că acceptarea Recomandării 1201 (pe care autoritățile române o acceptaseră, de altfel, ca angajament politic la intrarea în Consiliul Europei) ar fi impus României *statut special* pentru minorități.

Numai că Programul UDMR, care se pronunță în favoarea „autonomiei administrațiilor locale cu statut special”, în condițiile în care „autonomia este un drept al comunității naționale” maghiare, face referiri exprese la Recomandarea 1201, considerând-o obligatorie pentru România. Coroborând aceste formulări din textul Programului UDMR cu declarațiile liderilor Uniunii, care au precizat că „vina stagnării negocierilor româno–ungare în vederea semnării Tratatului bilateral o poartă România, întrucât nu vrea să acorde minorității maghiare un statut special așa cum prevede Recomandarea 1201 (subl.n.)”¹², rezultă că cererile maghiare pentru *statut special*, prin invocarea Recomandării 1201, au dat un nesperat suport celor care blamau Recomandarea și partea ungară pentru eșecul Tratatului. Mai mult, solicitarea în continuare a unui *statut special* pentru minoritatea maghiară din România, invocându-se Recomandarea 1201 în acest sens, va îngreuna pe mai departe negocierile pentru încheierea Tratatului româno–ungar, *statutul special* pentru minorități nefiind acceptabil în cadrul constituțional actual al României.

Drepturile colective și valabilitatea Recomandării 1201

Un alt articol invocat de partea română pentru a respinge includerea Recomandării 1201 în Tratatul româno–ungar a fost articolul 12 din Recomandare,

care, în viziunea guvernului român, ar fi impus acceptarea drepturilor colective: „Nimic în acest protocol nu poate fi conceput ca *limitînd sau restrîngînd* (subl.n.) un drept individual al persoanelor aparținînd unei minorități naționale sau un *drept colectiv al unei minorități naționale înscris în legislația statului contractant sau într-un acord internațional la care statul este parte* (subl.n.)”. Este evident că în acest articol este vorba numai de *acele drepturi colective pe care statul și le-ar fi asumat de bună voie anterior acceptării Recomandării, prin legislația internă sau obligații internaționale* și nu drepturi impuse în pofida voinței statului respectiv. Articolul 12 are sensul tocmai de *a nu interzice statelor acordarea de drepturi superioare celor conținute în Recomandare*, drepturi pe care statele respective le-ar acorda deja prin reglementări interne și nu de a impune acordarea unor drepturi pe care statele le resping. De altfel, în Memorandumul Worms, care expune motivația Recomandării, se arată clar că „*drepturile sînt definite ca drepturi individuale, exercitate atunci cînd este cazul, în mod colectiv* (subl.n.)”.

Ideile exprimate de autoritățile române referitoare la faptul că Recomandarea 1201 nu ar avea valoare juridică, deci ea nu este obligatorie pentru România și că ar fi fost respinsă de Comitetul de Miniștri prin adoptarea Convenției Cadru pentru Protecția Minorităților sînt lipsite de orice consistență. Este adevărat că Recomandarea 1201 este adresată de Adunarea Parlamentară Comitetului de Miniștri și nu statelor membre ale Consiliului Europei și că ea nu are valoare juridică pentru statele membre. Dar valoarea ei este diferită față de, să spunem Franța și România, pentru simplul motiv că România și nu Franța *s-a obligat politic, de bună voie, să aplice Recomandarea, la momentul intrării în Consiliul Europei*. De aceea România s-a aflat sub monitorizarea Adunării Parlamentare pentru aplicarea ei și se mai află încă sub această monitorizare pentru simplul motiv că *obligațiile politice asumate de statul român îl obligă în continuare, atîta vreme cît va fi membru al Consiliului Europei*. Comitetul de Miniștri nu poate respinge o Recomandare a Adunării Parlamentare. El poate opta pentru altă rezolvare a problemei în discuție decît cea propusă de Adunare, dar nu o poate respinge. Astfel, Comitetul de Miniștri a optat pentru o Convenție Cadru, deschisă spre semnare și țărilor nemembre ale Consiliului Europei și care oferă posibilitatea acelor țări membre care nu recunosc minorități pe teritoriul lor (Franța, Grecia), dar și altor membri, să evite semnarea documentului fără probleme deosebite.

Dar Recomandarea 1201 nu a fost respinsă prin aceasta și rămîne politic valabilă, atît ca solicitare lansată de Adunare Comitetului de Miniștri, cît și ca obligație liber asumată de acele state ale Consiliului care au hotărît în acest sens, printre care și România.

Faptul că Recomandarea 1201 este valabilă o dovedește Recomandarea 1255 (1995) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei cu privire la protecția drepturilor minorităților naționale, adoptată la 31 ianuarie 1995 și care solicită

Comitetului de Miniștri să preia articolele Recomandării 1201 în redactarea unui Protocol la Convenția Europeană a Drepturilor Omului în domeniul cultural, garantându-se drepturile individuale, mai ales persoanelor aparținând minorităților naționale. Cu acest prilej. Adunarea s-a declarat nemulțumită de Convenția Cadru și și-a exprimat regretul că Recomandarea 1201 nu a fost transformată în Protocol la Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Mai mult, printre articolele citate expres de Recomandarea 1255 pentru a fi avute în vedere de Comitetul de Miniștri, pentru protocolul referitor la drepturile culturale figurează și controversatul articol 12 din Recomandarea 1201, la care ne-am referit. Faptul că Recomandarea 1201 este valabilă pentru România¹³ este demonstrat și de Ordinul 508 (1995) al Adunării, care specifică atât obligativitatea Recomandării pentru țările care urmează să intre în Consiliul Europei și pentru cele care și-au asumat-o deja la intrarea în Consiliu, cât și posibilitatea instituirii unor sancțiuni în cazul neonorării ei.

Având în vedere toate acestea considerăm că problema drepturilor colective pe care ar ridica-o Recomandarea 1201 în cazul includerii ei în Tratatul româno-ungar este o falsă problemă. Urmind modelul Tratatului ungaro-slovac, în ciuda contestărilor ulterioare și a interpretărilor diferite (există proceduri inclusiv în cadrul OSCE, garantul acestor Tratatate încheiate în cadrul Pactului de Stabilitate, pentru interpretarea lor — orice document juridic internațional este interpretabil), Tratatul româno-ungar poate fi încheiat cu includerea în document a Recomandării 1201 cu toate clauzele asigurătorii necesare. Încheierea Tratatului ar fi și cea mai importantă modalitate de a stimula reconcilierea istorică dintre România și Ungaria, la care se face atât de des referire în ultimul timp. □

NOTE

1. Gudmundur Alfredsson, *Minority Rights and a New World Order*, în Donna Gomien, ed., *Broadening the Frontiers of Human Rights. Essays in Honour of Asbjorn Eide*. Scandinavian University Press, New York, 1993, p. 66.

2. Vezi *Protection des minorities nationales* – Proiect de Raport Final d'Activité du CDDH l'Attention du Comité des Ministres, Conseil de l'Europe, Comité Directeur pour les Droits de l'Homme (CDDH). Réunion extraordinaire 6–8 septembre 1993, Strasbourg, le 8 septembre 1993, CDDH (93) 22 prov., para. 25, p. 9.

3. Francesco Capotorti, *Minorities*, în **Encyclopedia of Public International Law**, Vol. 8, Elsevier Science Publishers B.V., North Holland Amsterdam/New York/Oxford, 1985, p. 388.

4. Ibidem, p. 389.

5. Vezi Natan Lerner, **Group Rights and Discrimination in International Law**, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London, 1991, pp. 91–97.

6. În articolul 1 se stipulează în paragraful întâi: „Statele vor proteja existența și identitatea națională sau etnică, culturală, religioasă și lingvistică a minorităților de pe teritoriul lor și vor încuraja condițiile pentru promovarea acestei identități”; iar în paragraful al doilea: „Statele vor adopta măsuri legislative corespunzătoare și alte măsuri pentru a atinge aceste obiective”. După cum se poate observa, fiind vorba de protejarea existenței și identității minorităților i-a atare, Declarația ONU se încadrează în seria documentelor care vizează protecția dimensiunii colective a drepturilor persoanelor aparținând acestor minorități.

7. Catherine Lalumière, *Human Rights at the Dawn of the 21th Century*, speech on the occasion of the Interregional meeting organised by the Council of Europe in advance of the World Conference on Human Rights, Strasbourg, 28 January 1993.

8. Vezi Gudmundur Alfredsson, *Op. cit.*, p. 65.

9. Această dezbateră este centrată. În primul rînd, în jurul contribuției aduse de Karel Vasak, fost director al UNESCO, cel care a împărțit drepturile omului în „trei generații”: drepturi civile și politice; drepturi sociale, economice și culturale; drepturi de „generația a treia” sau *drepturi colective*. Evident, ca orice clasificare și aceasta este contestabilă și numeroși specialiști o contestă. Vezi Marlies Galenkamp, *Collective Rights*. Report commissioned by the Advisory Committee on Human Rights and Foreign Policy of the Netherlands, în **SIM Special**, No. 16, Utrecht, 1995, pp. 53–102.

10. Vezi Présidence du Conseil des Ministres, Services de l'Information et de la Propriété Littéraire, *La réglementation constitutionnelle de l'Italie*, în Supplément au No. 2, Mars Avril 1971 de **Vie Italienne — Documents et Informations**, p. 69.

11. Ibidem

12. Vezi Luminița Castali, *Consiliul Reprezentanților UDMR a decis declanșarea acțiunilor de protest împotriva Legii învățămîntului*, în **Cronica Română**. Anul III, nr. 747, 3 iulie 1995. Vezi, de asemenea, Andra Aurora Manta, *Markó Béla a declarat că în politica românească există un curent fascist*, în **Evenimentul zilei**. Anul IV, nr. 918, 1–2 iulie 1995

13. „Recomandarea 1201 supraviețuiește, totuși, într-o «zonă gri» legală; pentru că Adunarea nu a abrogat niciodată Ordinul 484 care a cerut Comisiei Juridice să se asigure scrupulos, la examinarea cererilor de aderare la Consiliul Europei, că drepturile incluse în acest Protocol sînt respectate de țările candidate”. — vezi Heinrich Klebes, *The Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities*, în **Human Rights Law Journal**, Vol. 16, No. 1–3, 28 April 1995. Note 25, p. 97.

*

Valentin STAN (n. 1959. București) a absolvit Facultatea de Istorie și Filozofie al Universității din București. În prezent este cadru didactic al Facultății de Istorie din București, redactor al revistei Sfera Politicii, analist al Centrului de Studii Internaționale, fondator al Societății Române de Științe Politice. Dezvoltă programul APADOR-CH pentru drepturile, omului și securitate regională. A publicat numeroase studii și articole în domeniile drepturilor minorităților, securității regionale și integrării euro-atlantice.